

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

VÉR Eszter Virág

*Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1914-ig
(Emlékezhelyei tükrében)*

Témavezető: Gerő András

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történettudományi Doktori Iskola
Új- és Jelenkori Magyar Történelem Doktori Program
Budapest, 2013.**

1. Témaválasztás és kutatási szempontok

Modernkori történeti kutatás – a témakör szélesebb olvasói rétegeket célzó másod-harmad vonalbeli (nem professzionális szempontokat követő) szerzők publikációinak tömegtermelése ellenére – Erzsébet személyének magyar szempontú feldolgozása tekintetében jelentős mérvű hiányt mutat, tekintettel arra: Márki Sándor 1899-ben megjelent Erzsébet-biográfiáját követően nem született újabb (specifikusan) magyar megközelítést nyújtó monografikus igényű feldolgozás, csak résztanulmányok készültek egy-egy fontosnak vélt kérdéskörben. S a címben megjelölt (szűkebb) elsődlegesen kultusztörténeti szempontú (s ennek szerves részeként biografikus területekre is kiterjedő) megközelítésben eddig viszonylagosan kevés feldolgozás született, kiindulópontot – Somogyi Éva és F. Dózsa Katalin kutatási eredményei mellett – elsődlegesen témavezetőm, Gerő András publikációi jelentették, aki számos írásában foglalkozott mind Ferenc József, mind Erzsébet közgondolkodásban betöltött „problematikus” szerepkörével (sok esetben Márki korábbi kutatási eredményeinek kritikai elemzésével), valamint az általa kijelölt kutatási irány továbbvitelével Cieger András legújabb tanulmányaival kiegészítve, melyek elsősorban a korszakot jellemző elhallgatás keretein belül a szimbolikus legitimáció kérdéskörét vizsgálták. Jelenleg Borovi Dániel kutatja Erzsébet magyarországi kultuszának művészettörténeti megnyilvánulásait (az uralkodóné reprezentatív portréinak vizsgálatával), melyek számos vonatkozásban jelentettek kiegészítést a korábbi történeti szempontú megközelítés mellé. (E hiátus betöltésére jelen dolgozat keretei sem nyújtanak kellő lehetőséget.)

Disszertációm témája a magyarországi Erzsébet-renaisszánsz, avagy Ferenc József házastársát övező magyar megközelítésű kultusz, s ezen belül is a térhasználati aspektusra fókuszálva elsődlegesen az analízis során az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországon kialakításra került emlékhelyeinek feltárása, kiegészítve a kultusztörténeti beágyazottságával, s ezáltal is felvázolva funkcionális szerepkörét. Az időbeli határok e tekintetben talán kevésbé egyértelműek, a vizsgálat kiindulópontja Erzsébet vonatkozásában az uralkodóval tartott eljegyzése (1853), – noha ekkor még értelemszerűen kultikus megnyilvánulásokról nem, csak (esetlegesen) hódolati gesztusok kifejeződéséről beszélhetünk. Annak ellenére, hogy az Udvar részéről – már e korai pre-kultikus periódusban – történnék ilyen jellegű kezdeményezések, azonban ezek magyarországi befogadó közeg hiányában csak ünnepélyes kegyelmi cselekedetként értelmeződ(het)nek; s az esemény reinitizálása feltehetően összefüggésben az uralkodópár családi ünnepeivel, az 1870-es évek végén, ezüstlakodalmuk idején (1879) válik meghatározóvá. Mindazonáltal ezen additív elemnek a később formálódó magyarországi kultuszában a (re)mitizálódás folyamatának részként sok vonatkozásban mitikus kezdetet tulajdonítanak, így értelmezése elengedhetetlen s egyúttal megkerülhetetlen – záró dátum a legtöbb fejezet esetében Ferenc József uralkodásának utolsó békeéve (1914), amely ennek ellenére szintén nem jelent(het) éles cezúrát, s hosszas megfontolás után mintegy mesterséges határt jelöl, s mely esetenként néhány részterület ismertetése esetében valamelyest módosításra kerül, ha a folyamatok érzékeltetése folytán szükségessé vált esetleges kibővítése, melyet az adott tematika tágabb időbeli vizsgálata is igazolhat. E „választás” vagy határkijelölés leginkább azzal indokolható, hogy Erzsébet már életében – melynek kezdetei az Andrassy-éra (sikeres) kormányzati kezdeményezéseinek eredményeként miniszterelnökségének első periódusától „számíthatóak” – propagandisztikus törekvések eredményes „részterületeként”

kultusz tárgyává vált az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországon, ennek kihatásaként a cezúrárt valamelyest e tekintetben (is) szintén a kiegyezés jelent(het)i, a miniszteriális rend visszaállításával, s ezáltal a hivatalos közegek tevékenységének hatására – a szimbolikus legitimitáció erősítésére – Erzsébetről számtalan csatornán közvetített hivatalos kép rögzülésével; lévén az uralkodó személye kezdeti politikájának következtében továbbra is alkalmatlan volt e szerepkör betöltésére. Ellenben fontos kiemelni, hogy Erzsébet váratlan és tragikus halála e tekintetben nem jelentett radikális változást a korábban (már) alapjaiban rögzült kultikus kánon alkotóelemeiben, inkább csak újabb rétegek megjelenését a korábbi kultusz alaprétegét jelentő motívumok kibővülésével (mártírumság felfokozott jelenlétével), illetve a hangsúlyok áthelyezésével járt. A fordulatot kultuszának kialakulásában az uralkodó korábbi politikájának jelentős módosulása, az Udvar hangsúlyos arculatváltása jelenti a magyarokkal való kapcsolat kialakításában s egyúttal átalakulásában, melyek Erzsébet személyének megítélésében jelentős változásokat eredményeztek, s mely transzformáció lényegében két lépcsőben következett be Erzsébet 1866-os magyarországi tartózkodásai során.

Célul elsődlegesen az Osztrák-Magyar Monarchia Magyarországonak közösségi színterein – közterületeken, mindennapi élet helyszínein, valamint érintőlegesen (a kutatás jelenlegi állapotában szórványos, esti jelleggel, árnyalva a nyilvános színtereken való megjelenését) a közintézményekben – felállított szobrait, kialakított emlékhelyeit (elsődlegesen emlékparkjait), valamint a szimbolikus térfoglalások eszköztárának további megnyilvánulásait a köztérelnevezéseket, illetve az ehhez szervesen kapcsolódó és sok esetben élesen el nem határolható névhasználat kérdésének vizsgálatát jelenti. Kiegészülve az emlékhelyek vonatkozásában kultuszának szakrális vonulatát jelentő emléktemplomok történetének tervezett (ennek ellenére befejezetlenül maradt) felvázolásával, valamint a személyi kultuszok később is kiemelt intézményeként megjelenő ereklyegyűjtemények bemutatásához elengedhetetlen emlékmúzeum történetének részletes ismertetésével, melyben nem csak kultusztörténeti, hanem intézménytörténeti vonatkozások is megjelenhetnek. Az emlékhelyek ilyen – elsődlegesen a térhasználati aspektusokra fókuszáló vizsgálati – szempontú feldolgozására korábban a kultusz bécsi vonatkozásban valósult meg, Günter Berger kutatásai nyomán, jelen dolgozat csak a magyar kötődésű emlékhelyek vázlatos áttekintésére vállalkozhat a korábbi kutatások kibővítésével, javításával és jelentős módosításával, egyúttal a fontosnak ítélt kutatási (újabb) irányok felvetésével. Az azonban továbbra is egyértelmű, hogy ennek bizonyos aspektusait lehetetlen az Osztrák-Magyar Monarchia többi részén megnyilvánuló hasonló törekvésektől függetlenül, elszigetelve vizsgálni, a párhuzamosság valamint az egymásra hatás esetleges utalásszerű jelzései nélkül.

A disszertáció tematikai alapját az Erzsébet személyéhez kötődő legendák, toposzok, szimbólumok és jelképek, továbbá a róla kialakított kép formálódásának és használatának gyakorlata képezi. A kutatás során elsődlegesen arra próbáltam választ keresni, hogy ezen elemek hogyan nyilvánulnak meg az emlékhelyein, milyen hatást gyakorolnak ezáltal az emlékezőkre, amennyiben ez mozaikszerűen rekonstruálható volt, illetve Erzsébet emlékének megőrzésére irányuló gesztusok milyen módon jelentek meg e helyszínek kialakításánál, valamint a megvalósítás során esetlegesen előtérbe kerülő szakrális szerepkört mennyiben és meddig tudták betölteni. Fontos szempont volt továbbá a társadalmi támogatottság feltárása, összekapcsolva a felülről és alulról jövő kezdeményezések kérdésével, miszerint mennyire segítették egymást, illetve

céljaikban mennyire tértek el egymástól. E folyamatokba beágyazva próbáltam feltárni Erzsébet kultuszának eredetét, s egyre terjedelmesebbé váló fejlődésrajzot adni (az additív-elemek vázát alkotó toposzok valóságos alkotórészeit keresve s ezek torzulását megkísérelve rekonstruálni), megvizsgálva emellett szertartásrendjét, ünnepeit, illetve az ezekben megjelenő sajátosságokat, és ebből valamint a kezdeményezések egyes társadalmi csoportokhoz köthető megnyilvánulásaiból igyekeztem levonni következtetéseimet a kultusz korabeli társadalmi hatásaira, amennyiben a rendelkezésre álló forrásokból kimutatható volt ennek árnyalására, illetve kontextusba ágyazódására: a történetileg legfontosabb kérdéskörre, a kultusz és politika kapcsolatára.

A téma vizsgálata során különösen fontos a kultikus stíllel jelentős mértékben áthatott forrásanyag tárgyilagos értékelése, melynek alapfeltétele az interdiszciplináris megközelítést igénylő résztémák esetében az érintett tudományterületek eszköztárának lehetőség szerinti használata, valamint a prekoncepciók nélküli szemlélet elsődlegesen személyének megközelítése során, gondosan „kibontva” Erzsébet alakját az őt övező toposzok, legendák rétegeiből.

Az értekezés földrajzi aspektusát tekintve vizsgálatom keretét a történelmi Magyarország jelenti a korabeli igazgatási rendet követve Erdéllyel kiegészülve, miközben a szintén Magyar Királyság részeként kezelt Horvátország és Szlavónia mindazonáltal csupán érintőlegesen jelenik meg a dolgozat feltárásai során.

A teljességre való törekvés országos szinten (sajnálatos módon) nem valósulhatott meg, s csak feltehetően szórványosan, noha mind az emlékművek, mind a köztérnevezések, illetve az emlékparkok kialakítása során a rendelkezésre álló források ismeretében a korábbi kutatási eredmény kibővítésére s árnyalására törekedtem, mindazonáltal az eredmény még ennek folytán is rendkívül nagy egyenetlenségeket mutat.

2. Az értekezés célkitűzései; források, szakirodalom

Dolgozatomban Erzsébet magyarországi kultuszának térhasználatra irányuló cselekményeinek feltárását tűztem ki célul, a Monarchia fennállásának idején. Céлом volt egyfelől az emlékezhelyekre fókuszáló kultusztörténeten túlmutatóan, valamelyest általános(ított) kép felvázolására Erzsébet Monarchiabeli kultusza additív elemeinek számbavételével s kellő kontextusba helyezésével, jóllehet terveztem ennek kiegészítéseként a szakrális panelek feltárását is, mindazonáltal erre sem az időbeli, sem a terjedelmi korlátozottság következtében már nem kerülhetett sor. S így sok esetben az ehhez szervesen kötődő összefüggések feltárásával adós maradtam. Noha már egy ilyen jellegű számbavétel is jelentőséggel bír(hat), lévén korábbi hasonló összegzés tekintetében teljes hiány mutatkozik a magyarországi szakirodalomban.

Források tekintetében mind hagyományos történeti forrásokat, illetve emellett, ennek kiegészítésére s egyenlő súllyal „kezelve” pregnánsan kultikus jelleget mutató forrásokat is egyaránt be kívántam vonni a kultusz feltárására irányuló vizsgálatba. Kiemelten fontosnak véltem a speciálisan kultusztörténeti források feltárását, ahogyan arra a korábbi kutatásaim során is törekedtem, lévén a nyelvi akadályok következtében, illetve azok specifikusan magyar jellegzetességei folytán a nemzetközi kutatásokban jórészt ismeretlenek, s a hazai kutatók számára is csak keveseknek hozzáférhetőek. Ezek mellett természetesen számos korábban ismert forrást is

feldolgoztam, kibővítve az áttekintendőik körét eddig kiaknázatlannak vélt (vagy csak részben használt) levéltári (MNL OL; ÖStA HHStA) és kéziratári (OSzK Kt, MTA Kt.), valamint adattári anyagok (IMM At, MNM At) továbbá egyéb különgyűjtemények tételeinek (SzTE KKK RKT, OSzK PAt, OSzK SzZt) bevonásával is; s mely jelentős mértékben kiegészült (a régebbi kutatásokhoz mérten jóval szélesebb merítést alkalmazva) a korabeli sajtó vizsgálata tekintetében, ezáltal lényeges pontokon árnyalva vagy teljesen átstrukturálásra készítve a korábbi téziseket, illetve vizsgálati eredményeket.

Míg a kifejezetten kultusz-történeti források tekintetében a szelekciót elsődlegesen az befolyásolta, hogy minden additív-elemként később is megjelenő kultikus panel keletkezésének idejéből emlékkiadványok kerüljenek analízis alá, kiegészülve ezen életesemények emlékezetével az egyéb kultuszkiadványok bevonásával a vizsgálatba, noha tisztában vagyok ennek esetlegességével s szórvány jellegével, melyek csak részben reprezentálhatják a teljes képet, mégsem lehetett e kutatás keretein belül egy sokkal szélesebb merítést alkalmazni. Dolgozatom alapját kezdetben az Országos Széchényi Könyvtár állományának Erzsébettel kapcsolatos kiadványai képezték, illetve egy korábbi kutatási fázisban a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Ballagi Gyűjteménye, főként ezt megelőzően kevésbé használt a dinasztikus reprezentáció által kiemelt évfordulókra megjelentetett díszalbumok, jubileumi kiadványok, valamint emlékbeszédek képezték. A vizsgált anyagegyüttes forrásként jól használható a társadalom Erzsébetről kialakított képének és ismeretanyagának megismeréséhez, feltárva egyúttal a kultusz szemléletmódját, lélektanát, szertartásait és nyelvhasználati módjait is.

A szakirodalmi utalásokat, illetve a vonatkozó források adatait rendszerezve a disszertáció szerkezeti tagolásának, illetve a kutatás ütemezésének kiindulásaként több – „klasszikus” kultusztörténeti – vizsgálati szempont került körvonalazásra, melyek azonban nem teljes mértékben kerültek megvalósításra, noha logikailag összefüggő egységet képeznének, kellő idő és terjedelem hiányában. Sok esetben a felvetések befejezetlenül maradtak, jelezve egyúttal a későbbiekben tervezendő kutatási irányokat.

A rendelkezésemre álló kultusztörténeti anyag strukturálásában, valamint bemutatásában lehetőségek szerint követve annak belső logikáját tematikus és kronologikus egységeket, illetve ezek kombinációját egyaránt alkalmazni kényszerültem. Sok esetben ennek ellenére nem lehetett elkerülni az esetleges ismétlődésnek ható újbóli felvetéseket, kellő kontextusba ágyazva a feltártakat, s ezáltal az összefüggések megvilágításának eredményességét remélve.

A forrásanyag kiértékelése során, valamint a meglévő szakirodalmi adatok felhasználása terén metodikailag támaszkodni próbáltam egyfelől az utóbbi évtizedek (fokozatosan bővülő) magyar nyelven is hozzáférhető kultusztörténettel (elsődlegesen irodalmi szempontból) foglalkozó szakirodalom számomra is használhatónak vélt részeit áttekinteni, illetve Zeidler Miklós, Borovi Dániel és Turbucz Dávid kultusztörténeti kutatásaik során alkalmazott megfigyeléseit, történeti (személyi) kultuszok terére transzformált s azok specifikumait figyelembe vevő eredményeit is hasznosítani.

Amennyiben megpróbálunk végigtekinteni az Erzsébet életét feldolgozó könyvtárnyi irodalom akár csak szakirodalmi szegmesén, számos problémával szembesülünk, általában az egyes szerzők sajátos teóriáit végiggondolva, arra a megállapításra juthatunk, hogy a jelenkori Erzsébet-interpretációkat döntően három munka határozza meg, s e három Erzsébet-feldolgozás egyúttal a

három (lehetséges feldolgozási) irányt is szimbolizálja, időben a legkorábbi 1899-ből, a magyar (szabadelvű) narratívának is tekinthető Márki-féle interpretáció, amely az Erzsébet-nekrológiájából nővi ki magát; majd a következő jelentős viszonyítási pont Corti osztrák-magyar olvasatot képviselő biográfiája lesz, s végül az osztrák szempontot érvényesítő és a (kortárs) köztudat Erzsébet-képét talán a legdöntőbb formában befolyásoló Hamann-féle értelmezés.

Az utókor történészei más-más perspektívából az általam vizsgált korszak szimbolikus politikájából mintegy kiemelkedő kultusból, valamint ennek részeként Erzsébet élettörténetéből több – meghatározónak és/vagy jellemzőnek vélt – mozzanatot emeltek ki, illetve tartottak vizsgálatára érdemes(ek)nek. Az osztrák, vagy birodalmi kötődésű szerzők, illetve az ebből „merítő” nemzetközi szakirodalomban a személyi kultusz múltba visszavetített mai közszereplők jellemzéséhez kapcsolható mozzanatok kiemelésével a modern emancipált nő előfutárának képét teremtették meg, vizsgálati szempontjaik (specifikusan erre összpontosító) szelekciója által s melynek során főként szépségápolása, nyilvános szereplései, családi konfliktusai, utazásai, megjelenése kerültek hangsúlyozottan – kontextusból kiemelten – bemutatásra. (Illetve nem lehet elvonatkoztatni nemzetközi szinten sem az Erzsébet életét feldolgozó legismertebb filmtrilógia köztudatformáló „utóhatásaitól”.) Ettől jelentős mértékben eltérő utat követett a magyar történetírás, melyben az uralkodó mellett mintegy mellékszereplőként, sok esetben csak utalás szintjén jelenik meg Erzsébet alakja; vagy valamelyest közelítve a hagyományos magyar (kultikus) megközelítésmóddhoz nem feltétlenül tud elszakadni a magyarországi kultusz meghatározó toposzaitól, s esetlegesen azok újraképződését elősegítve, némileg kritikai beágyazottságot teremtve értékelésénél. A magyar szempontú részletesebb feldolgozások Erzsébet életútjának – értelemszerűen magyar kihatásokkal is bíró – mozzanataiból az esküvőt, az első magyarországi országglását, magyar nyelv elsajátítására irányuló igyekezetét, Pest-Budára való menekülését (gyermekeivel) 1866 nyarán, s ennek során kiegészítés létrejöttében megnyilvánuló közvetítő szerepét, valamint a koronázás megvalósulását (melyben szintén szerepvállalását, illetve ennek mértékét elemezték), továbbá a királynéi szerepkör realizálódásának jellegéből következően főként magyarországi szezonális tartózkodásait emelték ki, kiegészülve prominens magyar politikusokkal fenntartott kapcsolataival s környezetének magyar tagjaival. (E téren – Márki kortárs, majd Corti (1930-as évek közepén közzétett) osztrák-magyar megközelítését követően – meghatározóak 1970-es, 1980-as évektől Niederhauser Emil, illetve Somogyi Éva feldolgozásai, valamint szintézisei is.) Teljes hiány mutatkozik a szakirodalomban a kultuszban megjelenített mozzanatok szelekciójának tekintetében, így az egyes additív-elemek eredet vizsgálata tén, valamint ennek szerves részeként a Ferenc Józsefi-érában megvalósuló legendásodási folyamat feltárásának tekintetében is. Pedig a vizsgált korszak jelentős részében (hozzávetőlegesen rekonstruálhatóan 1860/70-es évek fordulójától) már domináltak a hódolati retorikából átemelődött kultusz-elemek a nyilvános kánon konstans egységeit képezve. Munkám egyik legfontosabb újdonságának erre irányuló (ám befejezetlenül maradt) feltárási kísérletét tekintem, jelentős mértékben kiterjesztve e vizsgálatot (a korábbiaknál számos vonatkozásban) szélesebb körű forrásfeltárást, illetve feldolgozást végezve a leggyakoribb additív elemek meghatározásával, illetve ennek további fázisában mitizálódásának folyamatát – a forrásadottságok függvényében – valamelyest rekonstruálását is megkísérelve, ezáltal sikerült valamelyest árnyalni a nyilvános formák megjelenésének okait, s esetleges transzformációit.

3. A disszertáció felépítése és tartalmi összefoglalása

A dolgozat szerkezetileg három egymástól jól elhatárolható egységet alkot, az első bevezető rész tartalmazza a disszertációk formai követelményeinek eleget téve a későbbi terjedelemben mértén jelentősen hosszabb *Bevezetőt*, amelynek részeként közölt forrásadottságok alfejezetet, a historiográfiai áttekintés mellett a disszertáció egyik legfontosabb újdonságának, illetve „erényének” tekintem, valamelyest filológiai megközelítést alkalmazva kíséreltem meg feltárni az egyes biográfusok által használt leggyakoribb, vagy magyar vonatkozásokban is fontosnak ítélt források valóság „értékét”, s ezen törekvés egészült ki a jelentősebbnek vélt munkák ismertetésével, illetve ezek hatásának vizsgálatával, elsődlegesen Corti Erzsébet interpretációjának magyarországi recepciója terén.

A második egységet az értekezés tulajdonképpeni címében körülhatárolt téma korábban publikálnál lényegesen árnyaltabb, és továbbfejlesztett változata alkotta volna, azonban a kutatások során nyilvánvalóvá vált, hogy nem lehet eltekinteni egy rejtett – elsődlegesen magyar szempontú életút vizsgálatától – mintegy kisebbfajta biográfia megírásától, vagy legalábbis ennek szelektív kísérletétől, a kellő beágyazottság, illetve felvezetés megteremtéséhez. S ennek következtében az *Erzsébet-mítosz* befejezetlenül is külön, egyenrangú egységgé nőtte ki magát, noha ezáltal jelentős mértékben „torzult” az eredeti célkitűzés s egyúttal a hangsúlyok áthelyeződéséhez is vezetett, valamelyest kiterjesztve, illetve módosítva a címben foglalt szándékokat, szabálytalanul az eredeti munka kereteit szétfeszítő formában megjelenítve.

A disszertáció harmadik (II.) részét a címben foglalt témakör bemutatása alkotja, nevében *Az Erzsébet-kultusz magyar vonatkozású emlékezethegyei*-re módosulva, egyúttal utalásként arra, hogy a lassan egy évtizede tartó kutatás során milyen újabb (kifejezetten térhasználati) eredményeket sikerült feltárni, noha az ehhez szervesen kapcsolódó – mellékletként közzétett – táblázatok kiértékelése újabb fázisát jelenti majd a munka folytatásának. Jelen szövegváltozatában még valamelyest átmenetet képez a *Budapesti Negyedben* megjelentek s az azóta ismertté vált kutatási eredmények következtében jelentős átdolgozást igénylő – s reményeim szerint majd kötetben is testet öltő – „véglegesített” (lezárt egységet jelentő) forma között. A korábban említett alfejezetek mellett a disszertáció egyik legfontosabb újdonságának, illetve „erényének” az *Erzsébet Királyné Emlékmúzeum* részben intézménytörténeti feldolgozását tekintem, e tekintetben jelentősen kiterjesztve az eredendően vizsgált időhatárt, s melyet az OSzK Kt-ban őrzött regisztratura jellegű (elsősorban a XX. század első felének működésére vonatkozó, korábban megsemmisültnek vélt) iratanyag fellelése tette lehetővé.

4. Főbb kutatási eredmények, tanulságok összefoglalása

A dolgozat készítése során a legkevesebb önálló kutatást (a fentiekben is jelzett módon) a korábban megkezdett és a *Budapesti Negyedben* publikált, valamint a címválasztásban jelölt – emlékezet helyeket bemutató – fejezetek igényeltek, noha e tekintetben is több fejezetrész esetében a korábbi kutatási eredmények jelentős mérvű kiegészítése valósulhatott meg, s ennek eredményeként korábbiaknál részletesebben sikerült feltárni a köztér elnevezési gyakorlatot,

különös tekintettel a vidéki helyszínekre, valamint ennek szerves folytatásaként az emlékfák, parkok kialakítása terén követett emlékmegőrzési eljárásokat, melyek jobb áttekinthetőségét segítő táblázatos formában (teljesség igénye nélkül) is feldolgozásra került, csakúgy mint a szoborállítások esetében, melynek mintegy keretéül szolgáltak e terek. Az emlékhelyek közül kiemelkedik az új kutatási eredmények fényében egyfelől a bécsi kriptában elhelyezett Zala-emlékmű, melynek régebben általam feldolgozott történetét jelentős mértékben módosította az *Erzsébet-királyné emlékalap* OSzK Kt-ban őrzött iratanyaga, s mely korábban nem ismert módon lehetővé tett betekintést nyerni a hétköznapi gyakorlatot jellemző szervezési munkálatokba, így a gyűjtés legfontosabb fázisaiba, elsősorban a női mecenatúra területét vizsgálva. E forrásanyag képezte (a korábban is említésre került) *Erzsébet Királyné Emlékmúzeum* korábinál jóval teljesebb intézménytörténeti feldolgozását tárgyaló fejezet gerincét is, mely a Magyar Nemzeti Múzeum egyik fiájaként jelentős emlékmegőrző funkciót látott el, s melyre a források is egyértelműen következtetni engednek. Új kutatási eredményeket hozott a korábbi mítosztörténeti fejezet kiterjesztése is, az egyes – kultuszban megjelenített leggyakoribb – életelemek részletesebb elemzése során, noha e kutatási irány még (elsősorban szakrális panelek vonatkozásában) számos területre kiterjesztendő, s mely rekonstruálhatóvá tette a nemzetközi szinten is hangsúlyosan érzékelhető tendenciát magyar szempontú nézőpontból is, amelyben a mind a kultikus irodalmat, mind a történeti munkákat Erzsébet megközelítésében történeti toposzok dominanciája jellemez. S ennek szerves felvezetéseként – úgy vélem – szintén jelentős vizsgálati eredményként értékelhető a korábban ily mértékben magyar vonatkozásokban még nem feltárt forrásadottságok részletes elemzése, valamint ennek logikus folytatásaként következő – terjedelmes, korszakonkénti lebontásban megjelenített – historiográfiai áttekintés, irodalmi utalásokkal is kiegészítve. Míg Erzsébet életútjának mozaikszerű vizsgálatából kiemelendő a korai magyarországi tartózkodásainak – korábban hiányzó, illetve csak érintőlegesen (elsősorban Manhercz Orsolya kutatásaiból) ismert – levéltári forrásokon alapuló feltárása, kiegészítve a sajtóban e mozzanatokról közvetített képalkotás elemzésével, a dinasztikus propaganda törekvések részeként, melyből a korabeli sajtót jellemző sémák átvétele rekonstruálható, s mely vélhetően részben Márki biográfiájának nyomán rögzült. E sajtóközlegek által a szélesebb olvasótábor (mind a férfi, mind a női) felé közvetített kultuszépítési stratégiák részeként értelemszerűen „szelektív” bemutatás jellemzi hivatalos képalkotást. Az általuk megkonstruált kultikus-történeti panelek a közösség uralkodóné képeinek meghatározó részévé válnak, noha a források jellegéből következően többségében csupán közvetett információk állnak rendelkezésünkre az alattvalók Erzsébet-képéről. Erzsébet magyarországi image-építésének folyamata Andrássy Gyula miniszterségének első periódusára tehető, kormánypolitikájának szerves részeként, mely külügyminisztersége idején teljeseedik ki, az be/elfogadott panelek kanonizálódásának eredményeként. A kultusz főideológiai megteremtőiként közvetlen környezetéből Falk Miksa szerepvállalása vált feltárhatóvá, valamint szintén textológiai vizsgálatok során Jókai – e téren is megnyilvánuló – publicisztikai tevékenysége, s mely a kultusz egyik legfőbb konstruktőrévé tette, s az általa rögzítettek meghatározó, valamint egyúttal kanonizált elemei lesznek a kultikus szövegeknek, s kultikus tartalmak (lényegét tekintve) változatlanul hagyományozódtak a korpusz rögzülését követő paleokultikus korszak után inkább csak szövegvariánsok megjelenése válik jellemzővé.

Disszertációmban továbbra is választ kerestem arra, milyen magyarázatok jelennek meg a visszaemlékezők által – közvetve, vagy közvetlenül – keletkeztetett forrásokban egyfelől a kultusz kialakulásáról, illetve az uralkodóné és a magyarok specifikusnak vélt kapcsolatáról, a Monarchia más nemzeti viszonylatát tekintve. Ennek során párhuzamosan áttekintésre kerültek Erzsébet azon (elsősorban magánemberként kinyilvánított) gesztusai, amelyeket hagiografikus módon átértelmezve nemzeti, illetve esetenként szakrális jelleggel ruházzák fel. E szelektív képalkotás terén rekonstruálhatóvá vált életeseményeinek magyar szempontból irrelevánsnak vélt részei elhagyása, illetve ennek ellenpontjaként mely mozzanatok kerültek felnagyításra, kontextusából kiemelve, egészen más értelmezési keretet nyerve, ezen identitás erősítő funkció szolgálatában. A

rendezőelv értelemszerűen továbbra is a személye körül kibontakozott magyar mitikus szempontrendszer volt, s melyből e sajátosan magyar értelmezés eredményeként kibontakozott Erzsébet magyar mítosza. A formai sajátosságok és viselkedésmódok vizsgálata során megkíséréltem feltárni, hogy a politikai elit egyes képviselői milyen módon használták fel e lehetőséget saját identitásuk és legitimitásuk megerősítésére, azaz a kiegyezés és az uralkodó elfogadtatására, esetenként akár oly „torz módon” is, miszerint Erzsébet személyének megjelenítéseként gyakran hangsúlyozták a liberalizmust, a szabadságszeretetet és a '48-asságot. A fő hangsúlyt – ennek eredményeként – az uralkodó felesége által megtestesíteni vélt eszmények jelentették, s e folyamat részeként másodlagos helyre szorult egyéni sorsa, illetve tettei jelentős hányada. Cselekedetei közül a róla kialakított képbe nem illeszkedő/illeszthető mozzanatokról nem vesznek tudomást, sőt esetenként a tényekkel ellentétben álló hagiografikus magyarázatokkal fedik el kételyeiket. Erzsébet jelképpé válása alkalmasnak mutatkoz(hat)ott a nemzeti tudat felszültségeinek oldására, hitet nyújtva abban, hogy az uralkodó mellett képviseli a magyar érdekeket. Az uralkodó feleségének tulajdonított (jellemzően egyetemes érvényű) eszmékben – a konstruktőrök, illetve a „megrendelők” szándékai szerint is – lényegében a társadalom egésze megtalálhatta ennek jellegéből következően a számára is be/elfogadhatónak ítélt elemeket. E – korai eleinte elsődlegesen imázsépítésre irányuló – törekvések később olyannyira hatásosnak, illetve tartósnak bizonyultak, hogy máig döntő módon meghatározzák a magyarországi Erzsébet képet, a magyar hagyomány szerves részeként rögzülve. A dolgozat címben is megjelölt fejezetrészeiben e mítosz-elemek tárgyasult vizsgálata valósult meg; ennek során feltárva, milyen módon lehetett megjeleníteni kultuszának egyes aspektusait Erzsébet emlékezetének helyein, illetve mennyire lehettek alkalmasak az adott formák kultuszának ápolására. S ezáltal valamelyest képet kaphatunk a korabeli propaganda (térbeli) eszköztáráról is. E fentiekben vázolt Erzsébet magyarországi kultuszának életben tartását szolgáló szimbolikus térfoglalási eljárások hatására a korabeli közönség az élet számos területén találkozhatott az uralkodó felesége alakját övező toposzokkal, jelképekkel, melyekben a hangsúly nem személyén, hanem rajta keresztül önmaga ünneplésén volt.

5. Az értekezés témakörében tartott előadások és megjelent publikációk

Előadások:

Rudolf, a reményvesztett imádó – Gödöllői Királyi Kastély Múzeum (Gödöllő, Királyi Kastély, 2008. szeptember 12.)

« Mégy-e előre fajzatom » avagy kandeláberek a magyarság útján a 19-20. században – Történeti Doktori Iskola (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008. június 16-17.)

Egy uralkodópár emlékezete – Habsburg Történeti Intézet (Budapest, New York Kávéház, 2007. május 15.)

Fejezetek Magyarország új- és jelenkori történelméből – Történeti Doktori Iskola (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006. november 30.)

Határátlépések a humántudományban / Kép és jelentés (Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2006. november)

Mythos und Kultus von Kaiserin Elisabeth – Habsburg Történeti Intézet (Bécs, 2006. április 24.)

Publikációk:

Kötetek

[társszerző: F. Dózsa Katalin] *Erzsébet királyné mítosza. (Kiállítás a Gödöllői Királyi Kastélyban az Erzsébet Királyné Emlékév alkalmával 2007. június 7 – szeptember 30.).* Budapest, Rubicon, 2007.

Erzsébet-kultusz. Szöveggyűjtemény. *Budapesti Negyed* XIV. évf., 2006. ősz 3. sz. [248. old.]

Erzsébet királyné magyarországi kultusza 1898-1914 között. *Budapesti Negyed* XIV. évf., 2006. nyár 2. sz. [180. old.]

Tanulmányok

Újraértelmezett szerepvállalások, avagy Erzsébet császárné alak-változásai 1866-ban. *Aetas* 2012. (27. évf.) 1. sz. 83-104.

Egy elfeledett kultuszhely: Az Erzsébet Királyné Emlékmúzeum. *FOLIA HISTORICA XXVI. 2008-2009.* Budapest, MNM, 2010. 5-35.

Udvari reprezentáció a Budai Királyi Palotában (1867-1916). Az udvari bálók és fogadások. In. : *Fejezetek a tegnap világából.* Főszerk. : Gergely Jenő. Budapest, ELTE BTK, 2009. 92-114.

« Rezső királyfink » Fejezetek Rudolf trónörökös politikai nézeteinek magyar vonatkozásairól. In. : *Rudolf – a reményvesztett imádó. (Időszaki kiállítás a Gödöllői Királyi Kastély Múzeumban, 2008. június 5 – szeptember 28.).* Szerk. : F. Dózsa Katalin – Faludi Ildikó. Gödöllő, Gödöllői Királyi Kastély, 2008. 28-35.

Az Erzsébet-kultusz szertartásai a századfordulón, www.habsburg.org.hu

Erzsébet. Mítosz és valóság a magyarok királynéképében. In. : *A múlt feltárása előítéletek nélkül.* Szerk. : Gergely Jenő. Budapest, ELTE BTK, 2006. 121-138.

Erzsébet királyné magyarországi kultusza, www.habsburg.org.hu

Recenziók

K. Und K. Kalandozások. *Limes* 2008. (XXI. évf.) 1. sz. 101-103.

Idegen nyelvű publikációk

« Our Prince Rezső » A study of the Hungarian aspects of Rudolf's political beliefs, in *Rudolf, the desperate Admirer. (Seasonal exhibition in the Royal Palace Museum of Gödöllő, from 5 June 2008 to 28 September 2008)* eds. Katalin Földi-Dózsa, Ildikó Faludi, Gödöllő, Royal Palace Museum of Gödöllő, 2008. pp. 29-35.

[ed. Katalin Földi-Dózsa] *The Myth of Queen Elisabeth. (Exposition at the Royal Palace Gödöllő on the occasion of the Queen Elisabeth Commemoration Year 7th June – 30th September, 2007.)*, Budapest, Rubicon, 2007.

[Mitverf. Katalin Földi-Dózsa] « *Der Mythos der Königin Elisabeth. (Ausstellung im Königlichen Schloss Gödöllő anlässlich des Königin-Elisabeth-Gedenkjahres 7. Juni – 30. September 2007.)* » Budapest, Rubicon, 2007.

« *Die ungarische Kultus von Königin Elisabeth* », www.habsburg.org.hu